

Published in his Collection New Poems in 1867

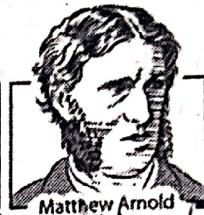
Lyric Poem

Dramatic monologue

(from very)

8

DOVER BEACH

Matthew Arnold

Thoughts: Nature, (II) Loss of faith and certainty / Love

BRIEF INTRODUCTION TO THE POEM

The best of Arnold's poetry is the poetry of self-expression. It is steeped in melancholy spirit, and carries with it a heavy burden of doubt. 'Dover Beach' is also a poem with a burden of doubt. Immediately after his marriage with Lucy in 1851, Arnold visited Dover in her company. But the poet does not romanticise the situation. He laments here the loss of religious faith in the Victorian age (1832-87). The mood of melancholy as expressed in the poem is quite in harmony with melancholy sound of the receding waves. The receding waves are symbolic of the loss of moral values. The poet concludes that amidst the decay of all things, love alone stands foursquare against the ravages of time.

ਕਵਿਤਾ ਦੀ ਸੰਖੇਪ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਆਰਨੋਲਡ ਦੀਆਂ ਵਧੀਆ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾਵਾਂ ਆਤਮ-ਅਭਿਵਿਅਕਤੀ ਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਨਿਰਾਸ਼ਾਵਾਦ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਸੰਦੇਹ ਦਾ ਤੱਤ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ 'ਡੋਵਰ ਬੀਚ' ਵਿਚ ਵੀ ਸੰਦੇਹ ਦਾ ਭਾਰੀ ਤੱਤ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਾਲ 1851 ਵਿਚ ਲੁਸੀ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਬਾਅਦ ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਰਨੋਲਡ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਡੋਵਰ (ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਤੱਤ ਤੇ ਸਥਿਤ ਇਕ ਬੰਦਰਗਾਹ) ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਨ ਲਈ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ। ਪਰ ਕਵੀ ਇਸ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਰੰਗ ਪ੍ਰਦਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਿਕਟੋਰੀਅਨ ਕਾਲ (1832-87) ਦੇ ਦੌਰਾਨ ਧਰਮ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਆਸਥਾ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੀ ਕਮੀ ਤੇ ਦੁੱਖ ਅਤੇ ਚਿੰਤਾ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਭਾਵ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਅਨੁਰੂਪ ਹੈ। ਪਿੱਛੇ ਹਟਦੀਆਂ ਹੋਇਆ ਲਹਿਰਾਂ ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਪਤਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ। ਕਵੀ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਪਤਨ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪਿਆਰ ਹੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਵਕਤ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਕਵਿਤਾ ਕਾ ਵਿਸ਼੍ਵਾਸ

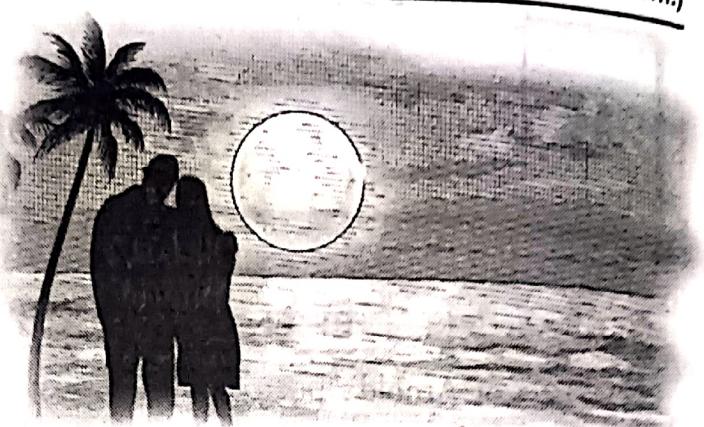
ਆਰਨਲਡ ਕੀ ਤਜਮ ਕਾਵਿ ਰਚਨਾਏਂ ਆਤਮ-ਅਭਿਵਿਕਿਤ ਕੀ ਹੈਂ। ਯੇ ਨਿਰਾਸ਼ਾਵਾਦ ਦੇ ਭਰੀ ਹੁੰਈ ਹਨ, ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਾਰੀ ਸਨਦੇਹ ਦੇ ਤਤਕਾਲ ਭਰਾ ਹੁਆ ਹੈ। 1851 ਮੌਕੇ 'ਡੋਵਰ ਬੀਚ' ਵਿਚ ਵੀ ਸੰਦੇਹ ਦਾ ਭਾਰੀ ਤੱਤ ਭਰਿਆ ਹੈ। ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਭਾਵ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਪਿੱਛੇ ਹਟਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਅਨੁਰੂਪ ਹੈ। ਪਿੱਛੇ ਹਟਦੀਆਂ ਹੋਇਆ ਲਹਿਰਾਂ ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਪਤਨ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਕ ਹਨ। ਕਵੀ ਇਸ ਨਤੀਜੇ ਦੇ ਪਹੁੰਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਹੋ ਰਹੇ ਪਤਨ ਦੇ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪਿਆਰ ਹੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਵਕਤ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਤਬਾਹੀ ਤੋਂ ਬਚੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ।

(III)

DETAILED SYNOPSIS OF THE POEM

Arnold visited Dover after his marriage in 1851. His wife was also with him. In this poem, he describes the beauty of the English Channel at Dover. It is a moonlit night and the tide is full. The moonlight is reflected on the straits. On the other side of the English Channel, the French coast is also bathed in the soft light of the moon.

The poet asks his wife to listen to the harsh sound of the sea-waves. They carry away pebbles from the sea-beach, and again fling them back. This process of advancing and retreating continues endlessly. Arnold hears an eternal note of sadness in the rise and fall of the waves. He says that long long ago Sophocles, the great Greek poet, had also heard the same sad music of waves near the Aegean sea. He had found in this sad music an echo of the human misery. The Greek poet regarded the sea as a symbol of man's life.

Arnold, too, has a similar view. He compares the sea with religion. He says that there was a time when the sea of faith was full. But now, this sea is receding. People have grown materialistic. Their loss of faith has left the world barren and dry spiritually. The poet compares this situation with a sea shore left with naked pebbles after the waves have receded.

The poet says that this materialistic world, like the moonlit sea-beach, looks very attractive. It seems as beautiful as the land of dreams. But in reality, there is no joy, beauty or peace in it. It is an uncertain world in which there is nothing but pain. The people in such a world are like ignorant armies clashing by night. They don't know the purpose for which they are fighting. There is complete confusion. The poet tells his wife that in such a world, love is the only thing that can sustain man. So, they should remain true to each other.

ਕਵਿਤਾ ਦਾ ਵਿਸਤ੍ਰਿਤ ਸਾਰ

ਆਰਨੋਲਡ 1851 ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਬਾਅਦ ਸੈਰ ਦੇ ਲਈ ਡੋਵਰ (ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਇਕ ਬੰਦਰਗਾਹ) ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਉਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਉਹ ਡੋਵਰ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਚੈਨਲ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਵਧਾਅ ਆਪਣੀ ਚਰਮ ਸੀਮਾ ਤੇ ਹੈ। ਚਾਨਣੀ ਜਲ ਭਮਰੂ ਮੱਧ ਤੇ ਚਮਕ ਰਹੀ ਹੈ। ਇੰਗਲਿਸ਼ ਚੈਨਲ ਦੇ ਦੂਸਰੇ ਪਾਸੇ ਫਰਾਂਸੀਸੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੱਟ ਵੀ ਚੰਨ ਦੀ ਕੋਮਲ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਨਹਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਕਵੀ ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸਮੁੰਦਰੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਵਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਣੋ। ਉਹ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੱਟ ਤੇ ਕੰਕਰਾਂ ਨੂੰ ਵਹਾ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਅਤੇ ਫਿਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਤੇ ਫਿਰ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਦੀ ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਲਗਾਤਾਰ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਰਨੋਲਡ ਨੂੰ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਇਸ ਉੱਠਣ ਅਤੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਏਜੀਅਨ ਸਾਗਰ ਦੇ ਨਜ਼ਦੀਕ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਉਹੀ ਉਦਾਸੀ ਭਰਿਆ ਸੰਗੀਤ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਉਦਾਸੀ ਭਰੇ ਸੰਗੀਤ ਵਿਚ ਮਾਨਵ ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਇਕ ਗੂੰਜ ਸੁਣਾਈ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਯੂਨਾਨੀ ਕਵੀ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਤੀਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਮੰਨਦਾ ਸੀ।

ਆਰਨੋਲਡ ਦਾ ਵੀ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਗਰ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੂਪੀ ਸਾਗਰ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਹੁਣ ਇਹ ਸਾਗਰ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਭੌਤਿਕਵਾਦੀ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਰੂਪ ਤੋਂ ਬੰਜਰ ਤੇ ਖੁਸ਼ਕ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਕਵੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਮੁੰਦਰੀ ਤੱਟ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਥੋਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਹਟ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕੇਵਲ ਕੰਕਰ ਬਿਖਰੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹੋਣ।

ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਚਾਨਣੀ ਵਿਚ ਚਮਕਦੇ ਹੋਏ ਸਮੁੰਦਰ ਤਟ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸੁੰਦਰ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਹਣਾ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇੱਥੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਖੁਸ਼ੀ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਹੈ। ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੀੜ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲੋਕ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਲੜ ਰਹੀਆਂ ਅਗਿਆਨੀ ਸੈਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਟੀਚੇ ਦੇ ਲਈ ਲੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਵਿਵਸਥਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਕਵੀ ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪਿਆਰ ਹੀ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸੱਚਾ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

कविता का विस्तृत सार

आर्नल्ड 1851 में अपने विवाह के पश्चात् सैर के लिए डॉवर (इंग्लैण्ड की एक बन्दरगाह) गया था। उसकी पत्नी भी उसके साथ थी। इस कविता में वह डॉवर के समीप इंग्लिश चैनल की सुन्दरता का सुन्दर वर्णन करता है। चांदनी रात है और समुद्र की लहरों का चढ़ाव अपनी चरम सीमा पर है। चांदनी जलडमरुमध्य पर चमक रही है। इंग्लिश चैनल के दूसरी ओर फ्रांसीसी समुद्र-तट भी चांद की कोमल रोशनी में नहाया हुआ है।

कवि अपनी पत्नी से कहता है कि वह समुद्री लहरों की कर्कशा आवाज़ को सुने। वे समुद्र तट के कंकड़ों को बहा ले जाती हैं और फिर उन्हें वापस फेंक देती हैं। आगे बढ़ने और पुनः पीछे हटने की यह क्रिया लगातार चलती रहती है। आर्नल्ड को लहरों के इस उठने और पीछे हटने की उदासी का एक स्थाई स्वर सुनाई देता है। वह कहता है कि बहुत-बहुत समय पहले महान् यूनानी कवि साफोकलीज़ ने भी एजीअन सागर के समीप लहरों का वही उदासी भरा संगीत सुना था। उसे इस उदासी भरे संगीत में मानव दुःखों की एक गूंज सुनाई दी थी। वह यूनानी कवि समुद्र को मनुष्य के जीवन का एक प्रतीक-चिन्ह मानता था।

आर्नल्ड का भी ऐसा ही विचार है। वह सागर की तुलना धर्म के साथ करता है। वह कहता है कि एक समय था जब विश्वास-रूपी सागर भरा हुआ था। किन्तु अब यह सागर पीछे हट रहा है। लोग भौतिकवादी हो गए हैं। उनका धर्म में विश्वास समाप्त हो जाने से संसार आत्मिक रूप से बंजर और शुष्क रह गया है। कवि इस स्थिति की तुलना ऐसे समुद्र-तट के साथ करता है जहां पर लहरों के हट जाने के बाद कोरे कंकड़ बिखरे रह गए हैं।

कवि कहता है कि यह भौतिक संसार चांदनी में चमकते हुए समुद्र-तट की भान्ति बहुत सुन्दर प्रतीत होता है। यह सपनों के संसार की भान्ति सुन्दर दिखता है। किन्तु वास्तव में यहां कोई भी खुशी, सुन्दरता अथवा शान्ति नहीं है। यह एक अनिश्चितता का संसार है जिसमें पीड़ा के अतिरिक्त और कुछ नहीं है। इस तरह के संसार के लोग अन्धेरे में लड़ रही ज्ञानहीन सेनाओं की भान्ति होते हैं। उन्हें इस बात का कोई ज्ञान नहीं होता कि वे किस उद्देश्य के लिए लड़ रहे हैं। वहां पूरी तरह से अव्यवस्था होती है। कवि अपनी पत्नी से कहता है कि इस तरह के संसार में केवल प्यार ही एक ऐसी चीज़ है जो मनुष्य को सहारा प्रदान कर सकती है। इसलिए उन्हें एक दूसरे के प्रति सच्चा रहना चाहिए।

(III)

UNDERSTANDING THE POEM

(Word-meanings & Detailed Analysis)

(Lines 1—5)

The sea is calm tonight.

The tide is full, the moon lies fair

Upon the Straits; on the French coast the light

Gleams and is gone; the cliffs of England stand,

Glimmering and vast, out in the tranquil bay.

Word-meanings :

1. tide—समुद्र विच पाणी दे चड़ाउ दी गालउ जिहड़ी चान्हड़ी दे नाल-नाल ढैपदी है, समुद्र में पानी के चढ़ाव की दशा जो चांदनी के साथ-साथ बढ़ती है;
2. straits—दे सागरां नुँ जेझन वाले उंग समुदरी राह नुँ straits जां जल डमरु भें बिहा जांदा है—जिवे इंगलैंड दे छरांस दे विच वाला समुदरी भाग जिसनुँ English Channel बिहा जांदा है, दो सागरों को जोड़ने वाले तंग समुद्री मार्ग को Straits अथवा जलडमरुमध्य कहा जाता है—जैसे इंग्लैण्ड और फ्रांस के बीच वाला समुद्री भाग जिसे English Channel कहा जाता है;
3. tranquil—सांउ, शान्त;
4. bay—खाड़ी, उँह जग्हां जिथे समुद्र परउ दे अंदर वैल पैसिआ हुंदा है, खाड़ी, वह जगह जहां समुद्र धरती के अन्दर की तरफ घुसा हुआ हो।

Analysis :

Arnold describes the beauty of the English Channel at Dover. It is a moonlit night. The sea is calm. The tide is full. The moonlight is reflected on the straits. On the other side of the English Channel, the French coast at Calais also become intermittently visible in the soft moonlight. The vast cliffs of England near the quiet bay at Dover are glimmering in the moonlight.

ਕਵੀ ਡੋਵਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਚੈਨਲ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। (ਡੋਵਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰੀ-ਤੱਟ ਤੇ ਸਥਿਤ ਇਕ ਬੰਦਰਗਾਹ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਇੰਗਲਿਸ਼ ਚੈਨਲ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਉਹ ਭਾਗ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।) ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ ਹੈ। ਸਮੁੰਦਰ ਸ਼ਾਂਤ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਚੜ੍ਹਾਅ (ਜਵਾਰ) ਆਪਣੀ ਚਰਮ ਸੀਮਾ ਤੇ ਹੈ। ਚਾਨਣੀ ਵਿਚ ਜਲ ਡਮਰੂ ਮੱਧ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇੰਗਲਿਸ਼ ਚੈਨਲ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਫਰਾਂਸ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ (Calais) ਵੀ ਕੋਮਲ ਚਾਨਣੀ ਵਿਚ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਡੋਵਰ ਦੀ ਖਾੜੀ ਦੇ ਤੱਟ ਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀਆਂ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਚੰਨ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਚਮਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਕਵਿ ਡੱਕਰ ਦੇ ਸਮੀਪ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਚੈਨਲ ਕੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਕਾ ਵਰਣਨ ਕਰਤਾ ਹੈ। (ਡੱਕਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰ-ਤੱਟ ਪਰ ਸਥਿਤ ਏਕ ਬੰਦਰਗਾਹ ਕਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਇੰਗਲਿਸ਼ ਚੈਨਲ ਸਮੁੰਦਰ ਕਾ ਵਹ ਭਾਗ ਹੈ ਜੋ ਇੰਗਲੈਂਡ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਬੀਚ ਪਲਾਹੀ ਹੈ।) ਚਾਂਦਨੀ ਰਾਤ ਹੈ। ਸਮੁੰਦਰ ਸ਼ਾਨਤ ਪਛਾਣ ਹੈ। ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਜਲ ਕੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਡੱਕਰ ਦੀ ਖਾੜੀ ਦੇ ਤੱਟ ਤੇ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀਆਂ ਦੂਰ-ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਚੰਨ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਚਮਕ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

(Lines 6—14)

Come to the window, sweet is the night-air !
Only, from the long line of spray
Where the sea meets the moon-blanch'd land,
Listen ! you hear the grating roar
Of pebbles which the waves draw back, and fling,
At their return, up the high strand,
Begin, and cases, and then again begin,
With tremulous cadence slow, and bring
The eternal note of sadness in.

S. Jones

Kipling

Word-meanings :

1. **spray**—ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਛਲਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪਾਣੀ ਦੀਆਂ ਡੋਟੀਆਂ-ਛੋਟੀਆਂ ਬੂੰਦਾ, ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਉਛਲਣੇ ਵਾਲੀ ਪਾਨੀ ਦੀ ਛੋਟੀ-ਛੋਟੀ ਬੂੰਦੇ;
2. **moon-blanch'd**—ਚਾਨਣੀ ਵਿਚ ਨਹਾਏ ਹੋਏ, ਚਾਂਦਨੀ ਮੈਂਨੇ ਨਹਾਏ ਹੋਏ;
3. **grating**—ਛਾਲਣੀ, ਕਰਕਸ਼;
4. **fling**—ਸੁੱਟਣਾ, ਫੇਕਨਾ;
5. **tremulous cadence**—ਬਰਬਰਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ ਸਵਰ, ਥਰਥਰਾਉਂਦਾ ਸਵਰ।

Analysis :

The poet asks his wife to come to the window in order to enjoy the sweet night-air. He asks her to listen to the sound of the sea-waves as they beat against the shore. The sea-beach is whitened by the light of the moon. A harsh sound is produced as the waves advance and retreat alternately. They carry away pebbles from the sea-beach, and again fling them back. The poet wants his wife to notice how the pebbles move along with the waves of the sea. This process of advancing and retreating continues ceaselessly. There is an eternal note of sadness in the rhythmical rise and falls of the waves. The poet means to say that the sound of the waves is sweet in spite of their sad note.

ਕਵੀ ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰਾਤ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਹਵਾ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਲੈਣ ਦੇ ਲਈ ਖਿੜਕੀ ਤੇ ਆ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤੱਟ ਦੇ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਣੋ। ਸਮੁੰਦਰ ਤੱਟ ਚੰਨ ਦੇ ਉਜਾਲੇ ਵਿਚ ਚਿੱਟਾ ਨਹਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਕ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਵਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਨਾਲ ਉੱਪਰ ਉੱਠਦੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਪਿੱਛੇ ਹੱਟ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਸਮੁੰਦਰ ਤੱਟ ਤੋਂ ਕੰਕਰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਵਹਾ ਕਿ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਵੀ ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਇਸ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਕਰ

ਸਮੁੰਦਰੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਹਿੰਦੇ ਹੋਏ ਆ-ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਦੀ ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਲਗਾਤਾਰ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਉੱਠਣ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪਿੱਛੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸੁਗੰਲੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਇਕ ਸਥਾਈ ਸੁਰ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਕਵੀ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਪਣੇ ਉਦਾਸੀ ਭਰੇ ਸੁਰ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਮਿੱਠੀ ਲਗ ਰਹੀ ਹੈ।

कवि अपनी पत्नी से कहता है कि वह रात की मीठी हवा का आनन्द लेने के लिए खिड़की पर आ जाए। वह उससे कहता है कि वह तट के साथ टकराती हुई लहरों की आवाज़ को सुने। समुद्र-तट चांद की रोशनी में सफेद नहाया हुआ है। एक कर्कश सी आवाज़ पैदा होती है जब लहरें बारी-बारी से ऊपर को उठती हैं और फिर पीछे हट जाती हैं। वे समुद्र-तट से कंकड़ अपने साथ बहा ले जाती हैं, और फिर उन्हें वापस फेंक देती हैं। कवि अपनी पत्नी का ध्यान इस ओर आकर्षित करता है कि किस तरह कंकड़ समुद्र की लहरों के साथ-साथ बहते हुए आ-जा रहे हैं। आगे बढ़ने और फिर पीछे हटने की यह क्रिया लगातार चलती रहती है। लहरों के उठने और फिर पीछे हटने की सुरीली क्रिया में उदासी का एक स्थाई स्वर भरा हुआ है। कवि यह कहना चाहता है कि लहरों की आवाज़ अपने उदासी-भरे स्वर के बावजूद मीठी लग रही है।

(Lines 15—20)

Sophocles long ago
Heard it on the Aegean, and it brought
Into his mind the turbid ebb and flow
Of human misery; we
Find also in the sound a thought,
Hearing it by this distant northern sea.

Word-meanings :

1. Sophocles—ਈਸਾ ਪੁਰਵ ਪੰਜਵੀ ਸਦੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਯੂਨਾਨੀ ਕਵੀ (ਉਹ ਆਰਨੋਲਡ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਕਵੀ ਸੀ), ਪਾਂਚਕੀ ਸ਼ਤਾਬੀ ਕਾ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਯੂਨਾਨੀ ਕਵਿ (ਵਹ ਅਰਨਲਡ ਕਾ ਪ੍ਰਿਯ ਕਵਿ ਥਾ); 2. the Aegean—ਗੁਮ ਸਾਗਰ ਦਾ ਇਕ ਭਾਗ, ਰੂਮ ਸਾਗਰ ਕਾ ਏਕ ਭਾਗ; 3. turbid—ਉਲੜੀ ਹੋਈ, ਬਿਖ਼ਰਿਆ ਹੋਇਆ, ਤਲੜੀ ਹੁੰਈ, ਅਸ਼-ਵਾਤਸ਼; 4. ebb—ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਹਟਣਾ, ਲਹਰੋਂ ਕਾ ਪੀਛੇ ਕੋ ਹਟਨਾ; 5. flow—ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਜ਼ਮੀਨ ਵੱਲ ਵਧਣਾ, ਲਹਰੋਂ ਕਾ ਧਰਤੀ ਕੀ ਤਰਫ ਬਢਨਾ; 6. a thought—ਮਨੁੱਖੀ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ, ਮਾਨਕੀਅ ਦੁਖਾਂ ਕਾ ਵਿਚਾਰ।

Analysis :

Arnold says that two thousand years ago Sophocles, too, had found a similar note of sadness in the sea-waves. He had heard it in the waves of the Aegean sea while Arnold has now heard it in the English Channel. Thus both, Arnold and Sophocles, found the same note of sadness in the sea-waves. Both of them regarded the sea as a symbol of man's life. The rise and fall of the sea-waves brought to their mind the turmoils of human misery. The sad music of waves was in consonance with the sad music of humanity.

ਆਰਨੋਲਡ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਫੋਕਲੀਜ਼ ਨੇ ਵੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਉਦਾਸੀ ਭਰਿਆ ਸੁਰ ਸੁਣਿਆ ਸੀ । ਉਸਨੇ ਇਹ ਏਜ਼ੀਅਨ ਸਾਗਰ (ਰੂਮ ਸਾਗਰ ਦੇ ਇਕ ਭਾਗ) ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਆਰਨੋਲਡ ਹੁਣ ਇਸਨੂੰ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਚੈਨਲ ਵਿਚ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੈ । ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਰਨੋਲਡ ਤੇ ਸਾਫੋਕਲੀਜ਼ ਦੋਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਸੁਰ ਸੁਣਿਆ । ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਚਿੜ੍ਹ ਮੰਨਿਆ ਸੀ । ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਉੱਠਣ ਤੇ ਡਿੱਗਣ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਢੱਬਾਂ ਦਾ ਜਵਾਰ-ਭਾਟਾ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ । ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਭਰਿਆ ਸੰਗੀਤ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੇ ਉਦਾਸੀ ਭਰੇ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਸੁਰ ਨਾਲ ਮਿਲਦਾ ਸੁਲਦਾ ਸੀ ।

आर्नल्ड कहता है कि दो हजार वर्ष पूर्व सॉफोक्लोज ने भी समुद्र की लहरों में एक ऐसा ही उदासी-भरा स्वर सुना था। उसने एक अजीअन सागर (रूम सागर के एक भाग) की लहरों में सुना था जबकि आर्नल्ड अब इसे इंग्लिश चैनल में सुन रहा है। इस प्रकार आर्नल्ड और सॉफोक्लोज दोनों ने ही समुद्र की लहरों में एक जैसा उदासी का स्वर सुना। दोनों ही समुद्र की लहरों को मनुष्य

के जीवन का प्रतीक-चिन्ह मानते थे। समुद्र की लहरों के उठने और गिरने को देखकर उनके मन में मानवीय दुःखों के ज्वार-भाटा की याद आ जाती थी। लहरों का उदासी-भरा संगीत मानव-जाति के उदासी-भरे संगीत के स्वर से मिलता-जुलता था।

(Lines 21—28)

on Religion's

The sea of Faith

Was once, too, at the full, and round earth's shore

Lay like the folds of a bright girdle furl'd.

But now I only hear

Its melancholy, long, withdrawing roar,

Retreating, to the breath

Of the night-wind, down the vast edges drear

And naked shinkles of the world.

Word-meanings :

1. **girdle**—ब्रह्मकॅमा, पेटी, कमरबन्द, पेटी; 2. **furl'd**—बंडिला होइआ, घिरिआ, बंधा हुआ, घिरा हुआ;
3. **withdrawning, retreating**—पिंछे नूँ हटदा होइआ, पीछे को हटता हुआ; 4. **breath of the night wind**—रात नूँ चल्लू वाली हवा दे साह दी उत्तुं उदास ते मुनसान, रात को चलने वाली हवा के श्वास की भान्ति उदास और सुनसान; 5. **drear**—नीरस, खुस्ती तें बिनां, नीरस, प्रसन्नतारहित; 6. **shingles**—मुर्दर दे कंचे पटे होए कंकड़।

Analysis :

Arnold compares the sea with religion. There was a time when the sea of Faith was full. It lay round the earth's shore like a bright girdle. The poet means to say that people all over the world then had deep faith in religion. But in the Victorian age the poet found that people had become sceptical. Their faith in religion was receding. It was leaving the world barren and dry spiritually. People were getting more and more materialistic. The poet compares this situation with a seashore left with naked shingles after the waves have receded. Similarly, after the sea of Faith has receded, ugly pebbles of materialism and scepticism are left in the lap of mankind.

ਆर्नल्ड समुद्र दी तुलना परम दे नाल करदा है। इक समां सी जदें विस्वास रूपी सागर भरिआ होइआ सी। इह इक चमकीले ब्रह्मकॅमे दे वांग परती दें चारों-पासे हैलिआ होइआ सी। कही इह कहिणा चाहुंदां है कि आर्नल्ड दा समां विच लेक मँकी मुञ्जाए दे हो गए सी। उत्तुं दा परम तें विस्वास खउम हो रिहा सी। इस नाल संसार अंदरुनी रूप तें बंजर ते खुम्क हुंदा जा रिहा सी। लेक जिआदा तें जिआदा भौतिकवादी हुंदे जा रहे सी। कही इस मधिती दी तुलना इहो मिहे सागर दे कंडे दे नाल करदा है जिंचे लहिरां दे पिंछे हट जाण ते केवल कंकर बिधरे रहि गए होण। इस उत्तुं विस्वास रूपी सागर दे पिंछे हट जाण मगरों भौतिकवादी ते मँक दे भैझे कंकर ही मठुँख जाती दी गोद विच बचे रहि गए हन।

आर्नल्ड समुद्र की तुलना धर्म के साथ करता है। एक समय था जब विश्वास-रूपी सागर भरा हुआ था। यह एक चमकीले कमरबन्द की भान्ति धरती के चारों ओर फैला हुआ था। कवि यह कहना चाहता है कि संसार भर के लोग तब धर्म में गहरा विश्वास रखते थे। किन्तु विकटोरियन युग (उन्नीसवीं शताब्दी के उत्तरार्द्ध, आर्नल्ड के समय) में लोग संशय-ग्रस्त हो गए थे। उनका धर्म में विश्वास समाप्त हो रहा था। इस से संसार आत्मिक रूप से बंजर और शुष्क होता जा रहा था। लोग अधिकाधिक भौतिकवादी होते जा रहे थे। कवि इस स्थिति की तुलना ऐसे सागर-तट के साथ करता है जहां लहरों के पीछे हट जाने पर कोरे कंकड़ बिखरे रह गए हों। इसी प्रकार विश्वास-रूपी सागर के पीछे हट जाने पर भौतिकवाद एवं सन्देह के भद्दे कंकड़ ही मानव-जाति की गोद में बचे रहे गए हों।

(Lines 29—34)

Ah, love, let us be true
 To one another ! for the world, which seems
 To lie before us like a land of dreams,
 So various, so beautiful, so new,
 Hath really neither joy, nor love, nor light,
 Nor certitude, nor peace, nor help for pain;

Word-meanings :

1. various—रंग-बिरंगी, रंग-बिरंगी; 2. certitude—दिइता, निश्चितता; 3. help for pain—पीड़ तें मुकड़ी ज़ां पीड़ दा इलाज, पीड़ से मुक्ति, अर्थात् पीड़ का इलाज।

Analysis :

Arnold tells his wife that in a barren world of materialism, love is the only thing that can sustain man. Outwardly the world of materialism (like the sea-beach on a moonlit night) looks very attractive. It looks as beautiful as a land of dreams. Its joys seem to be varied and new. But in reality there is no joy or beauty in it. There is no peace, love or light in it. It is an uncertain world where there is nothing but pain. In such a world love is the only thing that can bring some solace. So the poet tells his wife that they should remain true to each other.

आरनेल्ड आपणी पड़नी नुूँ करिंदा है कि भैंडिकवाद खाली संसार विच केवल पिआर ही एक इहो जिही चीज़ है जिहजी मनुख नुूँ सहारा दिंदी है। बाहरी रूप तें भैंडिकवाद दा संसार (चान्णी रात दे समें समुद्र तें दे वांग) बहुत खिच भरपूर लँगदा है। इह मुपनिअं दे संसार दी उत्तुं मेहणा लँगदा है। इस दे मज्जे कष्टी उत्तुं दे ते न्हें न्हें लँगदे हन। पर असल विच इस विच कोई खुस्ती अउे खुब्सुरती नहीं है। इस विच कोई सांती, पिआर ते गैम्ही नहीं है। इह अनिस्तित्व नाल भरिआ होइआ संसार है जिथे दरद तें इलावा होर कुछ वी नहीं है। इहों जिहे संसार विच पिआर ही एक इहो जिही चीज़ है जो कुछ तसल्ली दे सकती है। इस लाई कही आपणी घरवाली नुूँ करिंदा है कि उत्तुं नुूँ एक दूजे दे वल सॅचा पिआर रँखणा चाहीदा है।

आर्नल्ड अपनी पत्नी से कहता है कि भौतिकवाद के बीरान संसार में केवल प्यार ही एक ऐसी चीज़ है जो मनुष्य को सहारा प्रदान कर सकती है। बाह्य रूप से भौतिकवाद का संसार (चांदनी रात के समय समुद्र-तट की भान्ति) बहुत आकर्षक प्रतीत होता है। यह स्वप्नों के संसार की भान्ति सुन्दर लगता है। इसके आनन्द अनेक प्रकार के एवं नए-नए प्रतीत होते हैं। किन्तु वास्तव में इसमें कोई खुशी अथवा सुन्दरता नहीं है। इसमें कोई शान्ति, प्यार अथवा रोशनी नहीं है। यह अनिश्चितता से भरा हुआ संसार है, जहां दर्द के अतिरिक्त और कुछ भी नहीं है। ऐसे संसार में प्यार ही एक ऐसी चीज़ है जो कुछ तसल्ली प्रदान कर सकती है। इसलिए कवि अपनी पत्नी से कहता है कि उन्हें एक दूसरे के प्रति सच्चा रहना चाहिए।

(Lines 35—37)

And we here as on a darkling plain
 Swept with confused alarms of struggle and flight,
 Where ignorant armies clash by night.

Word-meanings :

1. darkling—हनेर मटी, अन्धकारपूर्ण; 2. swept with—वहाए गाए, भजाए गाए, बहाए गए, भगाए गए;
3. ignorant armies—मनुख जाती इहो जिहीआं सैनावां दी उत्तुं बहु गटी है जित्तुं नुूँ इह पता नहीं कि उह किस नाल लङ्ग रहीआं हन अउे किउ लङ्ग रहीआं हन, मानव जाति ऐसी सेनाओं की भान्ति बन गई है जिन्हें यह पता नहीं कि वे किस से लङ्ग रही हैं और क्यों लङ्ग रही हैं।

Analysis :

Arnold compares a society without faith and religion to dark and gloomy plain. The people of such a society are like ignorant armies clashing by night. They are ignorant because they don't know the purpose for which they are fighting. There is a state of complete confusion. People are swept with confused alarms of struggle. They are running here and there. The mad race for material advancement goes on to no end. People are in a state of continuous struggle, but they don't know what they are struggling for.

ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਸਮਾਜ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਆਰਨੋਲਡ ਇਕ ਹਨੇਰਮਈ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਲੋਕ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਲੜ ਰਹੀਆਂ ਅਗਿਆਨੀ ਸੈਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਅਗਿਆਨੀ ਇਸ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਟੀਚੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਿਸ ਦੇ ਲਈ ਉਹ ਲੜ ਰਹੇ (ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਪੂਰੀ ਅਵਿਸ਼ਕਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਬਿਖਰੇ ਹੋਏ ਸੌਰ ਵਿਚ ਭੱਜਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਦੌੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਦੀ ਪਾਗਲ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਦੌੜ ਲਗਾਤਾਰ ਚੱਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਫੇਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੇ ਲਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਔਰ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਹੀਨ ਸਮਾਜ ਕੀ ਤੁਲਨਾ ਆਰਨੋਲਡ ਏਕ ਅਨੇਕ ਨਿਰਜ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਸਾਥ ਕਰਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰਹ ਕੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਲੋਗ ਅਨੇਕ ਮੌਜੂਦ ਰਹੀ ਅਜਾਨੀ ਸੇਨਾਓਂ ਕੀ ਭਾਨਿ ਹੋਤੇ ਹਨ। ਕੇ ਅਜਾਨੀ ਇਸਲਿਏ ਹੋਤੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਤਨ੍ਹੇਂ ਇਸ ਤਵਾਦੇ ਦੀ ਜਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਜਿਸਕੇ ਲਿਏ ਕੇ ਲੜ ਰਹੇ (ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ) ਹੋਤੇ ਹਨ। ਵਹਾਂ ਪੂਰੀ ਅਵਧੁਸਥਾ ਕੀ ਸਥਿਤੀ ਹੋਤੀ ਹੈ। ਲੋਗ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਅਸਤ-ਵਾਸਥ ਸ਼ੋਰ ਮੈਂ ਭਾਗ ਕੇ ਫਿਰਤੇ ਹਨ। ਕੇ ਇਧਰ-ਤਵਾਦ ਦੌੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਕੀ ਪਾਗਲ ਕਰ ਦੇਣੇ ਵਾਲੀ ਦੌੜ ਨਿਰਨਤਰ ਚਲਤੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਲੋਗ ਨਿਰਨਤਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਮੈਂ ਫੱਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਕਿਨ੍ਤੁ ਤਨ੍ਹੇਂ ਇਤਨਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ਕਿ ਕੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਿਸ ਬਾਤ ਦੇ ਲਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

(III)

EXAMINATION-STYLE QUESTIONS**TYPE—I****EXPLANATION OF IMPORTANT PASSAGES****Stanza 1**

*Sophocles long ago
Heard it on the Aegean, and it brought
Into his mind the turbid ebb and flow
Of human misery; we
Find also in the sound a thought,
Hearing it by this distant northern sea.*

Reference to the Context : These lines have been taken from the poem '*Dover Beach*', written by Matthew Arnold. In this poem the poet laments the loss of religious faith among mankind.

Explanation : Sophocles was a Greek poet of the fifth century B.C. He was Arnold's favourite poet. Arnold says that 2000 years ago, Sophocles heard a note of sadness in the waves of the Aegean sea. He found in these waves a similarity with the violent rise and fall of human misery. While sitting at Dover near the English Channel Arnold too found a note of sadness in the sea-waves. Thus both, Arnold and Sophocles, regarded the sea as a symbol of man's life. The rise and fall of the sea-waves brought to their mind the turmoils of human misery. The sad music of waves was in consonance with the sad music of humanity.

Stanza 2

 *The sea of Faith
Was once, too, at the full, and round earth's shore
Lay like the folds of a bright girdle furl'd.
But now I only hear
Its melancholy, long, withdrawing roar,
Retreating, to the breath
Of the night-wind, down the vast edges drear
And naked shingles of the world.*

Reference to the Context : These lines have been taken from the poem '*Dover Beach*', written by Matthew Arnold. In this poem the poet laments the loss of religious faith among mankind.

Explanation : In these lines Arnold compares the sea with religious faith. He says that once the sea of faith was in full tide. It lay round the earth's shore like a bright girdle. The poet means to say that people all over the world then had deep faith in religion. They derived strength from their faith. But now the poet finds that the sea of faith has receded. It has left the world barren and dry spiritually. People are getting more and more materialistic. The poet compares this situation with a seashore left with naked shingles after the waves have receded. Similarly, after the sea of faith has receded, the ugly pebbles of materialism and scepticism are left in the lap of mankind.

Stanza 3

 *Ah, love, let us be true
To one another ! for the world, which seems
To lie before us like a land of dreams,
So various, so beautiful, so new,
Hath really neither joy, nor love, nor light,
Nor certitude, nor peace, nor help for pain.*

Reference to the Context : These lines have been taken from the poem '*Dover Beach*', written by Matthew Arnold. In this poem the poet laments the loss of religious faith among mankind.

Explanation : In these lines Arnold says that in a barren world of materialism, love is the only thing that can sustain man. The world of materialism, like the moonlit sea-beach, appears very attractive. It looks beautiful like a land of dreams. Its joys seem to be varied and new. But in reality there is no joy or beauty in it. There is no peace, love or light in it. It is an uncertain world where there is nothing but pain. In such a world, love is the only thing that can bring some solace. So, the poet tells his beloved wife that they should remain true to each other.

TYPE-II
SHORT-ANSWER TYPE QUESTIONS

Q.1. Give the central idea (or substance) of the poem '*Dover Beach*'.

Ans. '*Dover Beach*' is a record of the poet's spiritual agony. He feels deeply disturbed over the loss of religious faith and moral values. Arnold says that there was a time when

the sea of Faith was full. It lay round the earth's shore like a bright girdle. But now the people have become materialistic. They have lost their faith in God.

Q.2. What is the poem about ?

Ans. In this poem, the poet laments the loss of religious faith and moral values. This loss has left the world without any joy or peace. In such a world, love is the only thing that can sustain man.

Q.3. Is the poem a descriptive poem or meditative one ?

Ans. This poem is both descriptive and meditative. The poet describes the moonlit scene of the Dover Beach and meditates on the loss of faith and moral values in the world. The grating sound of pebbles on the shore makes him meditate about too confused state of the world in which there is neither joy nor peace.

Q.4. How many parts do you find in the poem ?

Ans. We find three parts in this poem. In the first part, the poet describes the sights and sounds that he sees and hears at the Dover Beach. In the second part, he relates the grating noises of pebbles at the beach to the confused activities of materialism. In the last part, he concludes that only true love can be the only stay for man in a materialistic world.

Q.5. Why does the poet refer to Sophocles and the Aegean Sea ?

Ans. Sophocles (495-406 BC) was a great playwright of ancient times. The Aegean Sea is an arm of the Mediterranean Sea between Greece and Turkey. The poet refers to them in order to draw a contrast between the modern materialistic world and the ancient world of faith and religion.

Q.6. What situation has been presented in the first stanza ? Do you think the poet is alone ?

Ans. The poet is on a honeymoon trip with his wife. He is standing near Dover Beach. He looks across the English Channel and can see the shore of France.

Q.7. Describe the sea and moonlight as they appear to Arnold in the opening lines of the poem.

(Or) What kind of scene is described in the opening lines of the poem ?

Ans. Arnold describes the calm beauty of the English Channel at Dover. It is a moonlit night. The sea is in full tide. The chalk-cliffs around Dover are glimmering in whiteness. The English Channel looks like a dreamland of beauty. On the other side of the English Channel, the French coast is also gleaming in the moonlight.

Q.8. What does the scene at Dover Beach look like ?

Ans. It is a moonlit night. The sea is in full tide. The entire atmosphere is coloured in the silvery light of the moon. The chalk-cliffs around Dover are bathed in the whiteness of moonlight. The English Channel looks like a dreamland of beauty.

Q.9. Why does the poet feel disturbed ?

Ans. The loss of religious faith in the world disturbs the poet. He says that this world which seems so beautiful has neither joy, nor love, nor light. It is a dark world where ignorant armies clash by night.

Q.10. What, according to the poem, was the state of Faith at one time ?

Ans. According to the poem, 'at one time Faith lay like the folds of a bright girdle round the earth's shore'. In other words, people all over the world had a deep faith in religion and did nothing that was irreligious.

Q.11. What does the poet hear in 'the grating roar / Of pebbles' ? What thoughts does it bring to his mind ?

Ans. The pebbles here have been used as a symbol of materialism. Their grating roar is symbolic of the noises emanating from the materialistic pursuits of man. Thus the grating roar of pebbles brings to the poet's mind the materialism that has created all the confusion and unrest in man's life.

Q.12. What reference to Sophocles supports the 'eternal note of sadness' ?

Ans. The poet says that long ago, Sophocles too had in his mind the thought of human misery. And now the poet also sees that there is no joy or love in the world. Thus the eternal note of sadness in human life is confirmed.

Q.13. What is the appearance of the world at Dover Beach ?

Ans. At Dover Beach, the world seems to have a very beautiful appearance. It is a moonlit night. The sea is in full tide. The chalk-cliffs around Dover are bathed in the whiteness of moonlight. The English Channel looks like a dreamland of beauty.

Q.14. How does the speaker describe his present situation ?

Ans. The poet says that the sea of Faith once girdled the earth completely. But now it has withdrawn and shows naked shingles of the world. Thus the poet laments the loss of faith in the present-day world.

Q.15. What change of tone do you note at the end of the poem ? Is there any ray of hope in this dark world ?

Ans. The poet says that in this dark world, there is no joy, love, peace or help. He calls it a darkling plain where ignorant armies clash by night. However, he tells his beloved wife that they will remain true to each other.

Q.16. Comment on Matthew Arnold's use of the sea as an image of faith in 'Dover Beach'.

(Or) Why does the poet compare sea with religious faith in 'Dover Beach' ?

Ans. Arnold's use of the sea-imagery is quite appropriate. He says that once the sea of Faith was in full tide. It lay round the earth's shore like a bright girdle. But now the sea has receded. It has left the world barren and dry spiritually. The rise and fall of sea-waves symbolises the rise and fall of man's faith in religion.

Q.17. How does Sophocles describe human misery ?

Ans. Sophocles was a Greek poet of the fifth century B.C. Once he stood on the shore of the Aegean sea. He heard the sound of sea-waves as they beat against the shore. He found in this a note of sadness. Sophocles took the sea as a symbol of man's life. The rise and fall of the sea-waves brought to his mind the picture of human misery.

Q.18. Compare and contrast the moonlit scene of the opening stanza of 'Dover Beach' with the picture of the world at the end of the poem.

Ans. In the opening stanza of the poem, Arnold describes the calm beauty of the sea. It is a moonlit night. The sea is in full tide.

But there is a note of sadness at the end of the poem. The poet laments the loss of faith among mankind. The sea of faith has receded. Only ugly pebbles of materialism are left in the lap of mankind.

Q.19. What sound did Sophocles hear thousands of years ago ? What is the relevance of this reference to the Greek tragedian ?

Ans. Sophocles was a Greek poet of the fifth century B.C. He heard the sound of sea-waves as they beat against the shore of the Aegean sea. He found in this sound a note of sadness. Arnold, too, heard a similar sound in the straits of the English Channel.

Q.20. What, according to you, is the difference between existence in ancient times and that in present times ?

Ans. People in ancient times had deep faith in religion. They were simple-hearted and God-fearing. But in present times the faith in religion has receded. People have become very materialistic. They are spiritually dry.

Q.21. What solution does the poet prescribe to mitigate the sufferings of this dark world ? Do you agree with the poet ?

Ans. The poet says that love is the only thing that can sustain man in the present-day world of materialism. Truly, love is the panacea for all ills of the material world. If we have true love in our heart, materialism will automatically transform into spiritualism.

TYPE—III.

ESSAY-TYPE QUESTIONS

Q.1. Give in brief the critical appreciation of the poem 'Dover Beach'.

(Or) Trace the development of thought in Matthew Arnold's poem 'Dover Beach'.

(Or) Describe the scene at Dover and comment on its poetic meaning.

Ans. Arnold visited Dover after his marriage in 1851. His wife was also with him. In this poem, Mathew Arnold describes the beauty of the English Channel at Dover. It is a moonlit night. The sea is calm. The tide is full. The moonlight is reflected on the straits. On the other side of the English Channel, the French coast at Calais also become intermittently visible in the soft moonlight.

Arnold asks his wife to come to the window in order to enjoy the sweet night-air. He asks her to listen to the sound of the sea-waves as they beat against the shore. The sea-beach is whitened by the light of the moon. A harsh sound is produced as the waves advance and retreat alternately. They carry away pebbles from the sea-beach, and again fling them back.

The poet wants his wife to notice how the pebbles move along with the waves of the sea. This process of advancing and retreating continues ceaselessly. There is an eternal note of sadness in the rhythmical rise and falls of the waves.

Arnold says that two thousand years ago Sophocles, too, had found a similar note of sadness in the sea-waves. He had heard it in the waves of the Aegean sea while Arnold has now heard it in the English Channel. Thus both, Arnold and Sophocles, found the same note of sadness in the sea-waves. Both of them regarded the sea as a symbol of man's life. The rise and fall of the sea-waves brought to their mind the turmoils of human misery.

Then Arnold compares the sea with religion. There was a time when the sea of Faith was full. It lay round the earth's shore like a bright girdle. The poet means to say that people all over the world then had deep faith in religion. But in the Victorian age the poet found that people had become sceptical. Their faith in religion was receding. It was leaving the world barren and dry spiritually. People were getting more and more materialistic. The poet compares this situation with a seashore left with naked shingles after the waves have receded. Similarly, after the sea of Faith has receded, ugly pebbles of materialism and scepticism are left in the lap of mankind.

He tells his wife that in a barren world of materialism, love is the only thing that can sustain man. Outwardly the world of materialism (like the sea-beach on a moonlit night) looks very attractive. It looks as beautiful as a land of dreams. Its joys seem to be varied and new. But in reality there is no joy or beauty in it. There is no peace, love or light in it. It is an uncertain world where there is nothing but pain. In such a world love is the only thing that can bring some solace. So the poet tells his wife that they should remain true to each other.

In the end of the poem, Arnold compares a society without faith and religion to dark and gloomy plain. The people of such a society are like ignorant armies clashing by night. They are ignorant because they don't know the purpose for which they are fighting. There is a state of complete confusion. People are swept with confused alarms of struggle. They are running here and there. The mad race for material advancement goes on to no end. People are in a state of continuous struggle; but they don't know what they are struggling for.

ਊੱਤਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ—ਆਰਨੋਲਡ 1851 ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਦੇ ਬਾਅਦ ਸੈਰ ਦੇ ਲਈ ਡੋਵਰ (ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੀ ਇਕ ਬੰਦਰਗਾਹ) ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਕਹਿ ਮੈਥਯੂ ਆਰਨੋਲਡ ਡੋਵਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਚੈਨਲ ਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਦਾ ਵਰਣਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। (ਡੋਵਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਦੇ ਸਮੁੰਦਰੀ-ਤੱਟ ਤੇ ਸਥਿਤ ਇਕ ਬੰਦਰਗਾਹ ਦਾ ਨਾਂ ਹੈ। ਇੰਗਲਿਸ਼ ਚੈਨਲ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਉਹ ਭਾਗ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਅਤੇ ਫਰਾਂਸ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।) ਚਾਨਲੀ ਗਤੀ ਸ਼ਾਂਤ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਸਮੁੰਦਰ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੀ ਲਹਿਰ ਦਾ ਚੜ੍ਹਾਅ (ਜਵਾਰ) ਆਪਣੀ ਚਰਮ ਸੀਮਾ ਤੇ ਹੈ। ਚਾਨਲੀ ਵਿਚ ਜਲ ਡਮਰੂ ਮੱਧ ਚਮਕ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇੰਗਲਿਸ਼ ਚੈਨਲ ਦੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਫਰਾਂਸ ਦੀ ਬੰਦਰਗਾਹ (Calais) ਵੀ ਕੋਮਲ ਚਾਨਲੀ ਵਿਚ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇਣ ਲੱਗਦੀ ਹੈ।

ਆਰਨੋਲਡ ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਰਾਤ ਦੀ ਮਿੱਠੀ ਹਵਾ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਲੈਣ ਦੇ ਲਈ ਖਿੜਕੀ ਤੇ ਆ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਤੱਟ ਦੇ ਨਾਲ ਟਕਹਾਉਂਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਣੋ। ਸਮੁੰਦਰ ਤੱਟ ਚੰਨ ਦੇ ਉਸਾਲੇ ਵਿਚ ਚਿੱਟਾ ਨਹਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਕ ਕੰਨਾਂ ਨੂੰ ਖਾਣ ਵਾਲੀ ਆਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਨਾਲ ਉੱਪਰ ਉੱਠੀਆਂ ਹਨ ਤੇ ਫਿਰ ਪਿੱਛੇ ਹੱਟ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਸਮੁੰਦਰ ਤੱਟ ਤੋਂ ਕੰਕਰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਵਹਾ ਕਿ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ, ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਪਿਸ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਵੀ ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਦਾ ਧਿਆਨ ਇਸ ਵੱਲ ਖਿੱਚਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਕਰ

ਸਮੁੰਦਰੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਵਰਿਦੇ ਹੋਏ ਆ-ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਅੱਗੇ, ਵਧਣ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪਿੱਛੇ ਹਟਣ ਦੀ ਇਹ ਕਿਰਿਆ ਲਗਾਤਾਰ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਉੱਠਣ ਅਤੇ ਫਿਰ ਪਿੱਛੇ ਹੋਣ ਦੀ ਸੁਗੀਲੀ ਕਿਰਿਆ ਵਿਚ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਇਕ ਸਥਾਈ ਸੁਰ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਆਰਨੋਲਡ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਫੋਕਲੀਜ਼ ਨੇ ਵੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਹੀ ਉਦਾਸੀ ਭਰਿਆ ਸੁਰ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਉਸਨੇ ਇਹ ਏਜੀਅਨ ਸਾਗਰ (ਹੁਮ ਸਾਗਰ ਦੇ ਇਕ ਭਾਗ) ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਆਰਨੋਲਡ ਹੁਣ ਇਸਨੂੰ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਚੈਨਲ ਵਿਚ ਸੁਣ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਰਨੋਲਡ ਤੇ ਸਾਫੋਕਲੀਜ਼ ਦੋਨਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਵਿਚ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਸੁਰ ਸੁਣਿਆ। ਦੋਵਾਂ ਨੇ ਹੀ ਸਮੁੰਦਰੀ ਲਹਿਰਾਂ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦਾ ਪ੍ਰੰਤੀ ਚਿੜ੍ਹ ਮੰਨਿਆ ਸੀ। ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਉੱਠਣ ਤੇ ਡਿੱਗਣ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਦੁੱਖਾਂ ਦਾ ਜਵਾਰ-ਬਾਟਾ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਫਿਰ ਆਰਨੋਲਡ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੂਪੀ ਸਾਗਰ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਚਮਕੀਲੇ ਕਮਰਕਸੇ ਦੇ ਵਾਂਗ ਧਰਤੀ ਦੇ ਚਾਰੋਂ-ਪਾਸੇ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਵੀ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਭੰਨ ਦੇ ਲੋਕ ਤੱਦ ਧਰਮ ਵਿਚ ਗਹਿਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸੀ। ਪਰ ਵਿਕਟੋਰੀਅਨ ਯੁਗ (ਉੱਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਰਨੋਲਡ ਦਾ ਸਮਾਂ) ਵਿਚ ਲੋਕ ਸ਼ੱਕੀ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਤੋਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਖਤਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਰੂਪ ਤੋਂ ਬੰਜ਼ਰ ਤੇ ਖੁਸ਼ਕ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲੋਕ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭੌਤਿਕਵਾਦੀ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਕਵੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸਾਗਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਜਾਣ ਤੇ ਕੇਵਲ ਕੰਕਰ ਬਿਖਰੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹੋਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੂਪੀ ਸਾਗਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹੱਟ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਭੌਤਿਕਵਾਦੀ ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਦੇ ਕੈਂਕੇ ਕੰਕਰ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤੀ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬਚੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ।

ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਖਾਲੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪਿਆਰ ਹੀ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਬਾਹਰੀ ਰੂਪ ਤੋਂ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਦਾ ਸੰਸਾਰ (ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਸਮੁੰਦਰ ਤੱਟ ਦੇ ਵਾਂਗ) ਬਹੁਤ ਖਿੱਚ ਭਰਪੂਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਹਣਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਮਜ਼ੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤੇ ਨਵੇਂ ਨਵੇਂ ਲੱਗਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਅਤੇ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਪਿਆਰ ਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੰਸਾਰ ਹੈ ਜਿਥੇ ਦਰਦ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪਿਆਰ ਹੀ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਕੁਝ ਤੱਸਲੀ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਕਵੀ ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਢੂਜੇ ਦੇ ਵਲ ਸੱਚਾ ਪਿਆਰ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਕਵਿਤਾ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਰਨੋਲਡ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਧਰਮ ਤੋਂ ਬਹੁਰ ਸਮਾਜ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਇਕ ਹਨੇਰਮਈ ਮੈਦਾਨ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਲੋਕ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਲੜ ਰਹੀਆਂ ਅਗਿਆਨੀ ਸੈਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਅਗਿਆਨੀ ਇਸ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਟੀਚੇ ਦਾ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਿਸ ਦੇ ਲਈ ਉਹ ਲੜ ਰਹੇ (ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ) ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਪੂਰੀ ਅਵਿਵਸਥਾ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੇ ਬਿਖਰੇ ਹੋਏ ਸ਼ੌਰ ਵਿਚ ਭੱਜਦੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇੱਧਰ-ਉੱਧਰ ਦੌੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਦੀ ਪਾਗਲ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਦੌੜ ਲਗਾਤਾਰ ਚੱਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਲੋਕ ਲਗਾਤਾਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਵਿਚ ਫਸੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੇ ਲਈ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਤਜਰ ਕਾ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ— ਆਰਨਲਡ 1851 ਮੇਂ ਅਪਨੇ ਵਿਵਾਹ ਦੇ ਪਸ਼ਚਾਤ ਸੈਰ ਕੇ ਲਿਏ ਡੱਕਵਰ (ਇੰਗਲੈਣਡ ਦੀ ਏਕ ਬਨਦਰਗਾਹ) ਗਿਆ ਥਾ। ਤਸਕੀ ਪਲੀ ਭੀ ਤਸਕੀ ਸਾਥ ਥੀ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਮੌਕੇ ਵਿੱਚ ਕਵਿ ਮੈਥਯੂ ਆਰਨਲਡ ਡੱਕਵਰ ਦੇ ਸਮੀਅਪ ਇੰਗਿਲਿਸ਼ ਚੈਨਲ ਦੀ ਸੁਨਦਰਤਾ ਕਾ ਵਰਣਨ ਕਰਤਾ ਹੈ। (ਡੱਕਵਰ ਇੰਗਲੈਣਡ ਦੇ ਸਮੁਦ੍ਰ-ਤਟ ਪਾਸ ਵਿਚ ਸਥਿਤ ਏਕ ਬਨਦਰਗਾਹ ਦਾ ਨਾਮ ਹੈ। ਇੰਗਿਲਿਸ਼ ਚੈਨਲ ਸਮੁਦ੍ਰ ਦੀ ਵਧੀ ਭਾਗ ਹੈ ਜੋ ਇੰਗਲੈਂਡ ਅਤੇ ਫ੍ਰਾਂਸ ਦੀ ਕੀਚ ਪੜ੍ਹਾ ਹੈ।) ਚਾਂਦਨੀ ਰਾਤ ਹੈ। ਸਮੁਦ੍ਰ ਦੀ ਸਾਨਤ ਪਢਾ ਹੁਆ ਹੈ। ਸਮੁਦ੍ਰ ਦੇ ਜਲ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਾ ਚਢਾਵ (ਜ਼ਵਾਰ) ਅਪਨੀ ਚਰਮ ਸੀਮਾ ਮੌਕੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਵਿਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਚਾਂਦਨੀ ਮੌਕੇ ਵਿੱਚ ਜਲਡਮਰਮਧਿ ਚਮਕ ਰਹਾ ਹੈ। ਇੰਗਿਲਿਸ਼ ਚੈਨਲ ਦੇ ਦੂਜੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਫ੍ਰਾਂਸ ਦੀ ਬਨਦਰਗਾਹ (Calais) ਭੀ ਕੋਮਲ ਚਾਂਦਨੀ ਮੌਕੇ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਵਿਵਾਹ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਆਰਨਲਡ ਅਪਨੀ ਪਲੀ ਦੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਵਹ ਰਾਤ ਦੀ ਮੀਠੀ ਹਵਾ ਦੀ ਆਨਨਦ ਲੇਨੇ ਦੇ ਲਿਏ ਖਿੜਕ ਪਾਸੇ ਆ ਜਾਏ। ਵਹ ਤਸਕੀ ਕਹਿਤਾ ਹੈ ਕਿ ਵਹ ਤਟ ਦੇ ਸਾਥ ਟਕਰਾਤੀ ਹੁੰਦੀ ਲਹਿਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੋ ਸੁਣੋ। ਸਮੁਦ੍ਰ-ਤਟ ਚਾਂਦ ਦੀ ਰੋਸ਼ਨੀ ਮੌਕੇ ਵਿੱਚ ਸ਼ਾਹੀ ਨਹਾਵਾ ਹੁਆ ਹੈ। ਏਕ ਕਕ਼ਿਸ਼

सी आवाज पैदा होती है जब लहरें बारी-बारी से ऊपर को उठती हैं और फिर पीछे हट जाती हैं। वे समुद्र-तट से कंकड़ अपने साथ बहा ले जाती हैं, और फिर उन्हें वापस फेंक देती हैं। कवि अपनी पत्नी का ध्यान इस ओर आकर्षित करता है कि किस तरह कंकड़ समुद्र की लहरों के साथ-साथ बहते हुए आ-जा रहे हैं। आगे बढ़ने और फिर पीछे हटने की यह क्रिया लगातार चलती रहती है। लहरों के उठने और फिर पीछे हटने की सुरीली क्रिया में उदासी का एक स्थाई स्वर भरा हुआ है।

आर्नल्ड कहता है कि दो हजार वर्ष पूर्व सॉफोक्लोज ने भी समुद्र की लहरों में एक ऐसा ही उदासी-भरा स्वर सुना था। उसने एक अजीअन सागर (रूम सागर के एक भाग) की लहरों में सुना था जबकि आर्नल्ड अब इसे इंगलिश चैनल में सुन रहा है। इस प्रकार आर्नल्ड और सॉफोक्लीज दोनों ने ही समुद्र की लहरों में एक जैसा उदासी का स्वर सुना। दोनों ही समुद्र की लहरों को मनुष्य के जीवन का प्रतीक-चिन्ह मानते थे। समुद्र की लहरों के उठने और गिरने को देखकर उनके मन में मानवीय दुःखों के ज्वार-भाटा की याद आ जाती थी।

आर्नल्ड समुद्र की तुलना धर्म के साथ करता है। एक समय था जब विश्वास-रूपी सागर भरा हुआ था। यह एक चमकीले कमरबन्द की भान्ति धरती के चारों ओर फैला हुआ था। कवि यह कहना चाहता है कि संसार भर के लोग तब धर्म में गहरा विश्वास रखते थे। किन्तु विक्टोरियन युग (उनीसवीं शताब्दी के उत्तरार्द्ध, आर्नल्ड के समय) में लोग संशय-ग्रस्त हो गए थे। उनका धर्म में विश्वास समाप्त हो रहा था। इस से संसार आत्मिक रूप से बंजर और शुष्क होता जा रहा था। लोग अधिकाधिक भौतिकवादी होते जा रहे थे। कवि इस स्थिति की तुलना ऐसे सागर-तट के साथ करता है जहां लहरों के पीछे हट जाने पर कोरे कंकड़ बिखरे रह गए हों। इसी प्रकार विश्वास-रूपी सागर के पीछे हट जाने पर भौतिकवाद एवं सन्देह के भवे कंकड़ ही मानव-जाति की गोद में बचे रहे गए हैं।

वह अपनी पत्नी से कहता है कि भौतिकवाद के बीरान संसार में केवल प्यार ही एक ऐसी चीज़ है जो मनुष्य को सहारा प्रदान कर सकती है। बाह्य रूप से भौतिकवाद का संसार (चांदनी रात के समय समुद्र-तट की भान्ति) बहुत आकर्षक प्रतीत होता है। यह स्वप्नों के संसार की भान्ति सुन्दर लगता है। इसके आनन्द अनेक प्रकार के एवं नए-नए प्रतीत होते हैं। किन्तु वास्तव में इसमें कोई खुशी अथवा सुन्दरता नहीं है। इसमें कोई शान्ति, प्यार अथवा रोशनी नहीं है। यह अनिश्चितता से भरा हुआ संसार है, जहां दर्द के अतिरिक्त और कुछ भी नहीं है। ऐसे संसार में प्यार ही एक ऐसी चीज़ है जो कुछ तसल्ली प्रदान कर सकती है। इसलिए कवि अपनी पत्नी से कहता है कि उन्हें एक दूसरे के प्रति सच्चा रहना चाहिए।

कविता के अन्त में आर्नल्ड विश्वास और धर्म से विहीन समाज की तुलना एक अन्धेरे निर्जन मैदान के साथ करता है। इस तरह के समाज के लोग अन्धेरे में लड़ रही अज्ञानी सेनाओं की भान्ति होते हैं। वे अज्ञानी इसलिए होते हैं क्योंकि उन्हें इस उद्देश्य का ज्ञान नहीं होता जिसके लिए वे लड़ रहे (संघर्ष कर रहे) होते हैं। वहां पूर्ण अव्यस्था की स्थिति होती है। लोग संघर्ष के अस्त-व्यस्त शोर में भागते फिरते हैं। वे इधर-उधर दौड़ते रहते हैं। भौतिकवाद की पागल कर देने वाली दौड़ निरन्तर चलती रहती है। लोग निरन्तर संघर्ष की स्थिति में फँसे रहते हैं, किन्तु उन्हें इतना पता नहीं होता कि वे संघर्ष किस बात के लिए कर रहे हैं।

Q.2. From a reading of 'Dover Beach', what idea do you get of the age Arnold lived in ?

Ans. Matthew Arnold (1822-88) belonged to the period commonly known as the Victorian Age (1832-87). It was a period of great social change. First of all, there was the growth of democracy. Political power came into the hand of middle classes. There was spread of education and the number of readers increased rapidly. A vast body of people who heretofore knew nothing of literature now became voracious readers. So, all the great Victorian writers attempted to instruct or inspire the age through their writings. Matthew Arnold was also one such writer.

In the Victorian Age, there was astonishing development of practical arts, applied sciences and machine production. While it increased the comforts of living, it also led to ugly materialism. Against this materialism every great writer of the age lifted his voice. The

discoveries of science unsettled many of the old religious beliefs. For example, Darwin's theory of evolution deeply disturbed the traditional views of man's creation.

All this had a great disquietening effect upon orthodox believers. It also induced scepticism and pessimism in many sensitive souls. One such sensitive soul was Matthew Arnold. In his poem '*Dover Beach*', he records his agony over the loss of religious faith and moral values of Victorian society. Arnold noted with a sense of deep pain that the people of his age had become sceptical. Their faith in religion had died. It was leaving the world spiritually dry and barren. Thus, we can say that Arnold's poem mirrors the mood and spirit of the age.

ਉੱਤਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ—ਮੈਥਿਊ ਆਰਨੋਲਡ (1822-88) ਉਸ ਯੁਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਸਾਧਾਰਨ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਕਟੋਰੀਅਨ ਯੁਗ (1832-87) ਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਮਹਾਨ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਿਵਰਤਨ ਦਾ ਯੁਗ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉੱਥੇ ਪਰਜਾਤਿੰਤਰ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ। ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਸ਼ਕਤੀ ਮੱਧ ਵਰਗ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਆਗਈ। ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਪ੍ਰਸਾਰ ਵਧ ਗਿਆ ਅਤੇ ਪਾਠਕਾਂ ਦੀ ਸੰਖਿਆ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਧਣ ਲੱਗੀ। ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਵਰਗ ਜਿਹੜਾ ਹੁਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਹਿਤ ਦੇ ਬਾਰੇ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਹ ਉਤਸ਼ੁਕਤਾ ਪੂਰਨ ਪਾਠਕ ਬਣ ਗਏ। ਇਸ ਲਈ ਵਿਕਟੋਰੀਅਨ ਯੁੱਗ ਦੇ ਸਾਰੇ ਮਹਾਨ ਲੇਖਕ ਆਪਣੀਆਂ ਰਚਨਾਵਾਂ ਦੇ ਦੁਆਰਾ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖਿਅਤ ਤੇ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਯਤਨ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਮੈਥਿਊ ਆਰਨੋਲਡ ਵੀ ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹੇ ਲੇਖਕ ਸੀ।

ਵਿਕਟੋਰੀਅਨ ਯੁਗ ਵਿਚ ਸ਼ਿਲਪ ਕਲਾਵਾਂ, ਵਿਵਹਾਰਿਕ ਵਿਗਿਆਨਾਂ ਅਤੇ ਮਸ਼ੀਨਰੀ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿਚ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਪ੍ਰਗਤੀ ਹੋਈ। ਜਦੋਂਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਸੁਖ ਸੁਵਿਧਾਵਾਂ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੋਇਆ, ਇਸ ਨਾਲ ਭੱਦੇ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਦਾ ਵਿਕਾਸ ਵੀ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦੇ ਹਰ ਵੱਡੇ ਲੇਬਕ ਨੇ ਆਪਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਠਾਈ। ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਖੋਜਾਂ ਨੇ ਅਨੇਕ ਪੁਰਾਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹ ਤੋਂ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਦਾਹਰਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਡਾਰਵਿਨ ਦੇ ਕ੍ਰਮ ਵਿਕਾਸ ਸਿਧਾਂਤ ਨੇ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਰਚਨਾ ਸੰਬੰਧੀ ਪਰੰਪਰਾਗਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਨੂੰ ਗਹਿਰਾ ਝਟਕਾ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਰੂੜੀਵਾਦੀ ਧਾਰਮਿਕ ਲੋਕਾਂ ਤੇ ਬਹੁਤ ਵਿਆਕੁਲ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਆਤਮਾਵਾਂ ਵਿਚ ਸੰਦੇਹਵਾਦ ਤੇ ਨਿਰਾਸਾਵਾਦ ਨੇ ਘਰ ਕਰ ਲਿਆ । ਇਕ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਆਤਮਾ ਮੈਥਿਊ ਆਰਨੋਲਡ ਦੀ ਸੀ । ਆਪਣੀ ਕਵਿਤਾ 'ਡਾਵਰ ਬੀਚ' ਵਿਚ ਉਹ ਵਿਕਟੋਰੀਅਨ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅੰਦਰ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਵਿਚ ਹੋਈ ਕਮੀ ਤੇ ਆਪਣਾ ਹਾਲ ਚਿਤਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ । ਆਰਨੋਲਡ ਨੇ ਗਹਿਰੀ ਪੀੜਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਉਸਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਲੋਕ ਨਾਸਤਿਕ ਬਣ ਗਏ ਸੀ । ਧਰਮ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ । ਸੰਸਾਰ ਅੰਦਰੂਨੀ ਰੂਪ ਤੋਂ ਖੁਸ਼ਕ ਤੇ ਬੰਜਰ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ । ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਸੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਆਰਨੋਲਡ ਦੀ ਇਹ ਕਵਿਤਾ ਉਸ ਯੁਗ ਦੇ ਮਿੜਾਜ਼ ਅਤੇ ਭਾਵ ਨੂੰ ਪੁਗਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ ।

उत्तर का हिन्दी अनुवाद—मैथियु आर्नल्ड (1822-88) उस युग से सम्बन्ध रखता था जिसे साधारणतयः विक्टोरियन युग (1832-87) के नाम से जाना जाता है। यह एक तीव्र सामाजिक परिवर्तन का युग था। सर्वप्रथम वहां प्रजातन्त्र का विकास हुआ। राजनैतिक शक्ति मध्यवर्ग के लोगों के हाथ में आ गई। शिक्षा का प्रसार बढ़ गया और पाठकों की संख्या बहुत तेज़ी से बढ़ने लगी। लोगों का एक विशाल वर्ग जो अब से पहले साहित्य के बारे में कुछ नहीं जानता था, अब जिज्ञासु पाठक बन गए। इसलिए विक्टोरियन युग के सभी महान लेखक अपनी रचनाओं के द्वारा लोगों को प्रशिक्षित अथवा प्रेरित करने का यत्न करते थे। मैथियु आर्नल्ड भी एक ऐसा ही लेखक था।

विक्टोरियन युग में शिल्प कलाओं, व्यावहारिक विज्ञानों और मशीनी उत्पादन में अचम्भाजनक प्रगति हुई। जबकि इससे जीवन की सुख-सुविधाओं में बढ़ोतरी हुई, इससे भद्रे भौतिकवाद का विकास भी हुआ। इस भौतिकवाद के विरुद्ध उस समय के प्रत्येक बड़े लेखक ने अपनी आवाज उठाई। वैज्ञानिक खोजों ने अनेक पुराने धार्मिक विश्वासों को जड़ से हिला दिया। उदाहरण के रूप में डारविन के क्रम-विकास सिद्धान्त ने मनुष्य के रचना सम्बन्धी परम्परागत विश्वासों को गहरा झटका पहुंचा दिया।

इन सब बातों का रुद्धिवादी धार्मिक लोगों पर बहुत व्याकुल कर देने वाला प्रभाव हुआ। इससे अनेक संवेदनशील आत्माओं में संदेहवाद और निराशावाद ने घर कर लिया। एक ऐसी ही संवेदनशील आत्मा मैथियु आर्नल्ड की थी। अपनी कविता 'डॉकर

'बीच' में वह विकटोरियन समाज के अन्दर धार्मिक विश्वासों और नैतिक मूल्यों में हुई कमी पर अपनी व्यथा चित्रित करता है। आर्नल्ड ने गहरी पीड़ा की भावना सहित देखा कि उसके समय में लोग नास्तिक बन गए थे। धर्म में उनका विश्वास समाप्त हो गया था। संसार आत्मिक रूप से शुष्क और बंजर होता जा रहा था। इस प्रकार हम कह सकते हैं कि आर्नल्ड की यह कविता उस युग के मिजाज और भाव को व्यक्त करती है।

Q.3. What is the theme of the poem 'Dover Beach'? What poetic devices have been used by Arnold to present this theme effectively?

- (Or) Discuss the main issue that makes Arnold so melancholic in this poem.
- (Or) Comment on the statement that 'Dover Beach' is the supreme cry of Arnold's sense of religious loss and spiritual isolation.
- (Or) What does Matthew Arnold lament in the poem 'Dover Beach' and where does he find solace?
- (Or) The poem 'Dover Beach' depicts the 'ebb and flow of human misery'. Elaborate
- (Or) What is the central idea of the poem 'Dover Beach'? How does Matthew Arnold develop it in the poem?
- (Or) Reproduce the feelings of the poet contained in the poem 'Dover Beach'.
- (Or) What are the chief concerns of Mathew Arnold in the poem 'Dover Beach'?

(Dec. 2022)

Ans. 'Dover Beach' is a record of the poet's spiritual agony. He feels deeply disturbed over the loss of religious faith and moral values. He uses the sea as a symbol of this moral, religious and spiritual decline. The rise and fall of the sea-waves symbolises the rise and fall of man's faith in religion. When the sea of faith recedes, ugly pebbles of materialism and scepticism are left in the lap of mankind. Arnold's use of the sea-imagery is quite appropriate.

Arnold says that once the sea of faith was in full tide. It lay round the earth's shore like a bright girdle. The poet means to say that people all over the world had then a deep faith in religion. But in the Victorian age, the poet found that people had become sceptical. Their faith in religion was receding. It was leaving the world barren and dry spiritually. People were getting more and more materialistic. The poet compares this situation with a seashore left with naked shingles after the waves have receded. Similarly, after the sea of Faith has receded, ugly pebbles of materialism and scepticism are left in the lap of mankind.

The poet says that this materialistic world, like the moonlit sea-beach, looks very attractive. It seems as beautiful as a land of dreams. Its joys seem to be varied and new. But in reality there is no joy, beauty or peace in it. There is no love and light in it. It is an uncertain world in which there is nothing but pain. The people in such a world are like ignorant armies clashing by night. They don't know the purpose for which they are fighting. There is complete confusion.

Arnold compares a society without faith and religion with a dark battle-field. The people of such a society are like ignorant armies clashing by night. They are ignorant because they don't know the purpose for which they are fighting. The mad race of materialism has created complete confusion. People are in a state of continuous struggle, but they don't know what they are struggling for. Thus we see that the poet's lament in this poem is quite justified. He feels that in such a barren world of materialism, love is the only thing that can sustain man.

ਉੱਤਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਅਨੁਵਾਦ— 'ਡੋਵਰ ਬੀਚ' ਨਾਮਕ ਕਵਿਤਾ ਕਵੀ ਦੇ ਸਵੈ ਹਾਲ ਦਾ ਇਕ ਵਰਣਨ ਹੈ। ਉਹ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕ ਮੁੱਲਾਂ ਦੇ ਡਿੱਗਣ ਤੇ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਮੁੰਦਰ ਨੂੰ ਇਸ ਨੈਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਪਤਨ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਮੁੰਦਰ ਦੀਆਂ ਲਹਿਰਾਂ ਦਾ ਉਤਾਰ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਉਤਾਰ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ-ਰੂਪੀ ਸਾਗਰ ਪਿੱਛੇ ਹੱਟ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਅਤੇ ਸੰਦੇਹ ਦੇ ਭੱਦੇ ਕੰਕਰ ਮਨੁੱਖ-ਜਾਤੀ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬਚੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਆਰਨੋਲਡ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸਾਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਬਿਲਕੁਲ ਉੱਚਿਤ ਹੈ।

ਆਰਨੋਲਡ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਸਮਾਂ ਸੀ ਜਦੋਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ-ਰੂਪੀ ਸਾਗਰ ਪੂਰਾ ਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਚਮਕੀਲੇ ਕਮਰਕੱਸੇ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਧਰਤੀ ਦੇ ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਫੈਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਵੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਲੋਕ ਤਦ ਧਰਮ ਵਿਚ ਗਹਿਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖਦੇ ਸੀ। ਪਰ ਵਿਕਟੋਰੀਅਨ ਯੁਗ (ਉੱਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸਦੀ ਦੇ ਅੱਧ ਤੋਂ ਬਾਅਦ) ਵਿਚ ਲੋਕ ਸ਼ੱਕੀ-ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਹੋ ਗਏ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਖਤਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਆਤਮਿਕ ਰੂਪ ਤੋਂ ਬੰਜਰ ਅਤੇ ਖੁਸ਼ਕ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲੋਕ ਬਹੁਤ ਜਿਆਦਾ ਭੌਤਿਕਵਾਦੀ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਵੀ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਅਜਿਹੇ ਸਾਗਰ ਤੱਟ ਦੇ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਲਹਿਰਾਂ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਜਾਣ ਨਾਲ ਸਿਰਫ ਕੰਕਰ ਬਿਖਰੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹੋਣ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੂਪੀ ਸਾਗਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਹਟ ਜਾਣ ਤੇ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਅਤੇ ਸੰਦੇਹਵਾਦ ਦੇ ਭੱਦੇ ਕੰਕਰ ਹੀ ਮਨੁੱਖ-ਜਾਤੀ ਦੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਬਚੇ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ।

ਕਵੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ ਚਾਨਣੀ ਵਿਚ ਚਮਕਦੇ ਹੋਏ ਸਮੁੰਦਰ-ਤੱਟ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਇੰਨਾ ਸੋਹਣਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿੱਨ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਸੰਸਾਰ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਨਵੀਆਂ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉੱਥੇ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ, ਸੁੰਦਰਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਪਿਆਰ ਅਤੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿਚ ਪੀੜਾ ਦੇ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਲੋਕ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਲੜ ਰਹੀਆਂ ਮੂਰਖ (ਅੰਨ੍ਹੀਂ) ਸੈਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਗਿਆਨ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਟੀਚੇ ਦੇ ਲਈ ਲੜ ਰਹੇ ਹਨ। ਉੱਥੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਵਿਵਸਥਾ ਛਾਈ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਆਰਨੋਲਡ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ-ਰਹਿਤ ਅਤੇ ਧਰਮ-ਰਹਿਤ ਸਮਾਜ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਇਸ ਅੰਧਕਾਰਪੂਰਨ ਯੁੱਧ ਦੇ ਖੇਤਰ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਲੋਕ ਆਗਿਆਨੀ ਸੈਨਾਵਾਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਰਾਤ ਦੇ ਸਮੇਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਯੁੱਧ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ। ਉਹ ਅਗਿਆਨੀ ਇਸ ਲਈ ਹਨ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਲਈ ਲੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ। ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਦੀ ਪਾਗਲ ਕਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਭੀੜ ਨੇ ਪੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਅਵਿਵਸਥਾ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਲੋਕੀ ਨਿਰੰਤਰ ਸੰਘਰਸ਼ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਇਹ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਲਈ ਲੜ੍ਹ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਅਸੀਂ ਦੇਖਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਕਵਿ ਦਾ ਆਪਣੀ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਵਿਚ ਪ੍ਰਕਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਸ਼ੋਕ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਹੈ। ਉਹ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਦੇ ਖਾਲੀ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪਿਆਰ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜਿਹੜੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਉਤਰ ਦਾ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਵਾਦ— 'ਡੋਵਰ ਬੀਚ' ਨਾਮਕ ਕਵਿਤਾ ਕਵਿ ਕੀ ਆਤਮਿਕ ਵਿਥਾ ਕਾ ਏਕ ਵਰਣਨ ਹੈ। ਵਹ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਔਰ ਨੈਤਿਕ ਮੂਲਿਆਂ ਕੇ ਗਿਰੇ ਪਰ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹੈ। ਵਹ ਸਮੁਦਰ ਕੋ ਏਕ ਨੈਤਿਕ, ਧਾਰਮਿਕ ਔਰ ਆਤਮਿਕ ਪਤਨ ਕੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਦੇ ਰੂਪ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਸਮੁਦਰ ਕੀ ਲਹਿਰੋਂ ਕਾ ਉਤਾਰ-ਚੜਾਵ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੇ ਉਤਾਰ-ਚੜਾਵ ਕੇ ਪ੍ਰਤੀਕ ਚਿੰਨ੍ਹ ਹੈ। ਜਬ ਵਿਸ਼ਵਾਸ-ਰੂਪੀ ਸਾਗਰ ਪੀਛੇ ਹਟ ਜਾਤਾ ਹੈ ਤੋ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਔਰ ਸਨਦੇਹ ਦੇ ਭਵੇਂ ਕੰਕਡ ਮਾਨਵ-ਜਾਤੀ ਕੀ ਖੋਦ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਆਰਨੋਲਡ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਿਯਾ ਗਿਆ ਸਾਗਰ ਦਾ ਪ੍ਰਤਿਬਿੰਬ ਬਿਲਕੁਲ ਉਪਯੁਕਤ ਹੈ।

ਆਰਨੋਲਡ ਵਹ ਕਹਤਾ ਹੈ ਕਿ ਏਕ ਸਮਾਂ ਥਾ ਜਬ ਵਿਸ਼ਵਾਸ-ਰੂਪੀ ਸਾਗਰ ਪੂਰਾ ਭਰਾ ਹੁਆ ਥਾ। ਯਹ ਏਕ ਚਮਕੀਲੇ ਕਮਰਬਨਦ ਕੀ ਭਾਨਿ ਧਰਤੀ ਦੇ ਚਾਰੋਂ ਓਰੇ ਫੈਲਾ ਹੁਆ ਥਾ। ਕਵਿ ਕਹਨਾ ਚਾਹਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਭਰ ਦੇ ਲੋਗ ਤਥ ਧਰਮ ਮੌਜੂਦ ਹੋ ਗਿਆ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰਖਦੇ ਥੇ। ਕਿਨ੍ਹੁ ਵਿਕਟੋਰੀਨ ਯੁਗ (ਉਨ੍ਹੀਵੀਂ ਸ਼ਤਾਬਦੀ ਦੇ ਉਤਾਰਾਫ਼) ਮੌਜੂਦ ਹੋ ਗਿਆ ਥੇ। ਤਨਕਾ ਧਰਮ ਮੌਜੂਦ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸਮਾਪਤ ਹੋ ਰਹਾ ਥਾ। ਇਸ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਆਤਮਿਕ ਰੂਪ ਦੇ ਬੰਜਰ ਔਰ ਸ਼ੁਦ਼ਕ ਹੋਤਾ ਜਾ ਰਹਾ ਥਾ। ਲੋਗ ਬਹੁਤ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭੌਤਿਕ ਵਾਦੀ ਹੋਤੇ ਜਾ ਰਹੇ ਥੇ। ਕਵਿ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦੀ ਤੁਲਨਾ ਐਸੇ ਸਾਗਰ-ਤਟ ਦੇ ਸਾਥ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਹਾਂ ਲਹਿਰੋਂ ਕੀ ਪੀਛੇ ਹਟ ਜਾਨੇ ਪਰ ਕੋਈ ਕੰਕਡ ਬਿਖਰੇ ਰਹ ਗਏ ਹਨ। ਇਸੀ ਪ੍ਰਕਾਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ-ਰੂਪੀ ਸਾਗਰ ਦੇ ਪੀਛੇ ਹਟ ਜਾਨੇ ਪਰ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਦੇ ਭਵੇਂ ਕੰਕਡ ਹੀ ਮਾਨਵ-ਜਾਤੀ ਕੀ ਖੋਦ ਮੌਜੂਦ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।

कवि कहता है कि यह भौतिक संसार चांदनी में चमकते हुए समुद्र-तट की भान्ति बहुत सुन्दर प्रतीत होता है। यह इतना सुन्दर लगता है जितना कोई सपनों का संसार। इसकी खुशियां कई प्रकार की तथा नई दिखाई देती हैं। किन्तु वास्तव में वहां कोई खुशी, सुन्दरता अथवा शान्ति नहीं है। इसमें कोई प्रेम और रोशनी नहीं है। यह एक अनिश्चितता का संसार है जिसमें पीड़ा के अतिरिक्त और कुछ नहीं है। इस तरह के संसार के लोग अन्धेरे में लड़ रही ज्ञानहीन (अन्धी) सेनाओं की भान्ति होते हैं। उन्हें इस बात का कोई ज्ञान नहीं होता कि वे किस उद्देश्य के लिए लड़ रहे हैं। वहां पूरी तरह से अव्यवस्था छाई होती है।

आर्नल्ड एक विश्वास-रहित और धर्म-रहित समाज की तुलना एक अन्धकारपूर्ण युद्ध-क्षेत्र के साथ करता है। इस तरह के समाज के लोग अज्ञानी सेनाओं की भाँति होते हैं जो रात के समय आपस में युद्ध कर रही हों। वे अज्ञानी इस लिए हैं क्योंकि वे नहीं जानते कि वे किस लिए लड़ रहे हैं। भौतिकवाद की पागल कर देने वाली भीड़ ने पूर्ण अव्यवस्था फैला दी है। लोग निरन्तर संघर्ष की स्थिति में हैं किन्तु वे यह नहीं जानते कि वे किस लिए लड़ रहे हैं। इस प्रकार हम देखते हैं कि कवि का अपनी कविता में प्रकट किया गया शोक बिल्कुल उचित है। वह महसूस करता है कि भौतिकवाद के ऐसे वीरान संसार में केवल प्यार ही ऐसी चीज़ है जो मनुष्य को सहारा प्रदान कर सकती है।

Q.4. Is the poem pessimistic or optimistic? Give reasons for your answer.

Ans. We can't label the poem as purely pessimistic or optimistic. No doubt, the poet feels pained at the growing materialism and the loss of faith in his age. But still all is not lost. If one has true love in one's heart, it can serve as a lifebuoy in the dark seas of materialism.

Matthew Arnold (1822-88) belonged to the period commonly known as the Victorian age. It was an age of great social change. There was astonishing development of machine production. While it increased the comforts of living, it also led to ugly materialism. Material things had gained precedence over moral and religious considerations. Sensitive souls like Matthew Arnold felt deeply pained at this spiritual barrenness. In his agony, the poet strikes a more pessimistic note when he says that this world :

*'Hath really neither joy, nor love, nor light,
Nor certitude, nor peace, nor help for pain.'*

Though the poet finds all dark in this world, he sees there a silver lining also. Arnold says that in a barren world of materialism, love is the only thing that can sustain man. The world of materialism, like the moonlit sea-beach, appears very attractive. It looks beautiful like a land of dreams. Its joys seem to be varied and new. But in reality there is no joy or beauty in it. There is no peace, love or light in it. It is an uncertain world where there is nothing but pain. In such a world, love is the only thing that can bring some solace. It is this silver lining that makes him say, *'Ah, love let us be true to one another'*. What he means to say is that in this barren world of materialism, one can find a stay in true love.

ਊँउर दा पंजाबी अनुवाद—असीं इस कविता नੂँ पੂरी तਰुँ नाल निरापावादी जਾਂ ਆਪਾਵਾਦੀ ਹੋਣ ਦਾ ਲੇਬਲ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਵੀ ਆਪਣੇ ਯੁਗ ਦੇ ਵਧਦੇ ਹੋਏ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਅਤੇ ਧਰਮ ਵਿਚ ਗਿਰਦੇ ਹੋਏ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਤੇ ਦੁੱਖ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਫਿਰ ਵੀ ਸਭ ਕੁਝ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜੇਕਰ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਸੱਚਾ ਪਿਆਰ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਦੇ ਅੰਧਕਾਰਮਈ ਸਾਗਰ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਸਹਾਰਾ ਲੱਭ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮੈਥਿਊ ਆਰਨਲਡ (1822-88) ਉਸ ਯੁਗ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦਾ ਸੀ ਜਿਸਨੂੰ ਆਮਤੌਰ ਤੇ ਵਿਕਟੋਰੀਅਨ ਯੁਗ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਯੁਗ ਭਾਰੀ ਸਮਾਜਿਕ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਦਾ ਯੁਗ ਸੀ। ਮਸ਼ਨੀਨੀ ਉਤਪਾਦਨ ਵਿਚ ਹੈਰਾਨੀਜਨਕ ਵਿਕਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਹਾਲਾਂਕਿ ਇਸ ਨੇ ਰਹਿਣ ਦੇ ਅਰਾਮਦਾਇਕ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਇਸ ਨਾਲ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਭੌਤਿਕ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੇ ਨੈਤਿਕ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਤਰਜੀਹ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਸੀ। ਮੈਥਿਊ ਆਰਨਲਡ ਵਰਗੀਆਂ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਆਤਮਾਵਾਂ ਇਸ ਅਧਿਆਤਮਕ ਵਿਰਾਨੇਪਨ ਤੇ ਗਹਿਰੇ ਰੂਪ ਨਾਲ ਪੀੜਿਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਪੀੜਾ ਵਿਚ ਕਵੀ ਇਕ ਬੇਹਦ ਨਿਰਾਪਾਵਾਦੀ ਸਵਰ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਜਦ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ :

‘‘ਅਸਲ ਵਿਚ ਨਾ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ, ਨਾ ਪਿਆਰ, ਨਾ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼,
ਨਾ ਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ, ਨਾ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਨਾ ਹੀ ਪੀੜਾ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉਪਚਾਰ !’’

ਹਾਲਾਂਕਿ ਕਵੀ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਪੁਰਾ ਹਨੁਰਾ ਹੀ ਹਨੁਰਾ ਵੇਖਦਾ ਹੈ, ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਵਿਚ ਆਸ਼ਾ ਦੀ ਇਕ ਕਿਰਣ ਵੀ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਰਨੋਲਡ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਦੀ ਬੰਜ਼ਰ ਧਰਤੀ ਤੇ ਕੇਵਲ ਪਿਆਰ ਹੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਹਾਰਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਚਾਨਣੀ ਵਿਚ ਚਮਕਦੇ ਹੋਏ ਸਮੁੰਦਰ ਤੱਟ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਹੁਤ ਖਿੱਚ ਭਰਪੂਰ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੋਹਣਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਅਲੱਗ ਤੇ ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਪਰ ਅਸਲ ਵਿਚ ਉੱਥੇ ਨਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਂ ਹੀ ਕੋਈ ਸੁੰਦਰਤਾ। ਉੱਥੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸ਼ਾਂਤੀ, ਪਿਆਰ ਤੇ ਉਜਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਅਨਿਸ਼ਚਿਤਤਾ ਦਾ ਸੰਸਾਰ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਪੀੜ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪਿਆਰ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਕੁਝ ਸਹਾਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹੀ ਉਹ ਆਸ਼ਾ ਦੀ ਕਿਰਣ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਕਾਰਣ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ— ‘‘ਏ ਪ੍ਰਿਯ, ਆਉ, ਅਸੀਂ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸੱਚੇ ਰਹੀਏ।’’ ਉਸਦੇ ਕਹਿਣ ਦਾ ਅਰਥ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਦੇ ਇਸ ਵੀਰਾਨ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਸੱਚੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਇਕ ਸਹਾਰਾ ਛੁੱਡ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਤਜਰ ਕਾ ਹਿੰਦੀ ਅਨੁਕਾਨ—ਹਮ ਇਸ ਕਵਿਤਾ ਕੋ ਪੂਰੀ ਤਰਹ ਸੇ ਨਿਰਾਸਾਵਾਦੀ ਯਾ ਆਸਾਵਾਦੀ ਹੋਨੇ ਕਾ ਲੇਬਲ ਨਹੀਂ ਲਗ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਸੰਦੇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਕਵਿ ਅਪਨੇ ਯੁਗ ਦੇ ਬਢ਼ਦੇ ਹੁਏ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਔਰ ਧਰਮ ਮੌਕੇ ਵਿਚ ਹੁਏ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਪਰ ਦੁਖ ਮਹਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕਿਨ੍ਤੁ ਫਿਰ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਦੇ ਸਾਡੇ ਖੋਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਹੈ। ਯਦਿ ਮਨੁੱਥ ਦੇ ਦਿਲ ਮੌਕੇ ਵਿਚ ਸੱਚਾ ਪਾਰ ਹੋ ਤੋਂ ਵਹ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਦੇ ਅਨ੍ਧਕਾਰਮਯ ਸਾਗਰ ਮੌਕੇ ਵਿਚ ਇੱਕ ਸਹਾਰਾ ਛੁੱਡ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਮੈਥ੍ਰੂ ਆਰਨਲਡ (1822-88) ਤਾਂ ਯੁਗ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਰਖਦਾ ਥਾਂ ਜਿਸੇ ਸਾਧਾਰਣਤਾ ਵਿਕਟੋਰੀਯਨ ਯੁਗ ਕਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਯਹ ਭਾਰੀ ਸਾਮਾਜਿਕ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਦਾ ਯੁਗ ਥਾਂ। ਮਸ਼ੀਨੀ ਤਤਿਆਦਨ ਮੌਕੇ ਅਨਾਂਭਾਜਨਕ ਵਿਕਾਸ ਹੁਆ ਥਾਂ। ਜਬਕਿ ਇਸ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸੁਵਿਧਾਓਂ ਮੌਕੇ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਥੀ, ਇਸਦੇ ਭਵਿਤਕਵਾਦ ਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਥਾਂ। ਭੌਤਿਕ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੇ ਨੈਤਿਕ ਔਰ ਧਾਰਮਿਕ ਬਾਤਾਂ ਪਰ ਕਰੀਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੀ ਥੀ। ਮੈਥ੍ਰੂ ਆਰਨਲਡ ਜੈਸੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਆਤਮਾਏਂ ਇਸ ਆਧਿਆਤਮਿਕ ਵੀਰਾਨੇਪਨ ਪਰ ਗਹਰੀ ਪੀਡਿਤ ਹੋ ਉਠੀਂ ਥੀਂ। ਅਪਨੀ ਪੀਡਾ ਮੌਕੇ ਕਵਿ ਏਕ ਅਤ੍ਯਨਤ ਨਿਰਾਸਾਵਾਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਿਥੇ ਵਹ ਕਹਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਮੌਕੇ ਵਿਚ ਸੱਚੇ ਪਿਆਰ ਵਿਚ ਇਕ ਸਹਾਰਾ ਛੁੱਡ ਸਕਦਾ ਹੈ :

‘‘ਵਾਸਤਵ ਮੌਕੇ ਵਿਚ ਨ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ, ਨ ਪਾਰ, ਨ ਹੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼,
ਨ ਨਿਸ਼ਚਤਤਾ, ਨ ਸ਼ਾਨਤਿ, ਨ ਹੀ ਪੀਡਾ ਮੌਕੇ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉਪਚਾਰ।’’

ਯਦੇ ਕਵਿ ਇਸ ਸੰਸਾਰ ਮੌਕੇ ਵਿਚ ਪੂਰਾ ਅਨ੍ਧੇਰਾ ਹੀ ਅਨ੍ਧੇਰਾ ਦੇਖਦਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਇਸ ਮੌਕੇ ਵਿਚ ਏਕ ਆਸਾ ਦੀ ਕਿਰਣ ਭੀ ਦਿਖਾਈ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਆਰਨਲਡ ਕਹਤਾ ਹੈ ਕਿ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਦੀ ਬੰਜ਼ਰ ਧਰਤੀ ਪਰ ਕੇਵਲ ਪਾਰ ਹੀ ਏਸੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਥ ਦੇ ਸਹਾਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਚਾਨਣੀ ਮੌਕੇ ਵਿਚ ਚਮਕਦੇ ਹੁਏ ਸਮੁੰਦਰ ਤਟ ਦੀ ਭਾਨਿ ਬਹੁਤ ਆਕਰ਷ਕ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤਾ ਹੈ। ਯਹ ਸ਼ਵਜ਼ਾਂ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਭਾਨਿ ਸੁਨਦਰ ਲਗਦਾ ਹੈ। ਇਸਦੀ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਵਿਵਿਧ ਏਵੇਂ ਨਈ-ਨਈ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਤੀ ਹਨ। ਕਿਨ੍ਤੁ ਵਾਸਤਵ ਮੌਕੇ ਵਿਚ ਵਹਾਂ ਨ ਤੋਂ ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਹੈ ਔਰ ਨ ਹੀ ਕੋਈ ਸੁਨਦਰਤਾ। ਵਹਾਂ ਇਸਦੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਥਾਂ, ਪਾਰ ਅਥਵਾ ਤਜਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਯਹ ਏਕ ਅਨਿਸ਼ਚਤਤਾ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਹੈ ਜਿਥੇ ਵਹਾਂ ਪੀਡਾ ਦੇ ਅਤਿਰਿਕਤ ਔਰ ਕੁਛ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਸ ਤਰਹ ਦੇ ਸੰਸਾਰ ਮੌਕੇ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਪਾਰ ਹੀ ਏਕ ਏਸੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਕੁਛ ਸਹਾਰਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਯਹੀ ਆਸਾ ਦੀ ਕਿਰਣ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਵਹਾਂ ਵਿਚ ਵਹ ਕਹਤਾ ਹੈ— “‘ਏ ਪ੍ਰਿਯ, ਆਓ, ਹਮ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸੱਚੇ ਪਾਰ ਹੋਣਾ।’’ ਉਸਦੇ ਕਹਨੇ ਦੇ ਅਰਥ ਯਹ ਹੈ ਕਿ ਭੌਤਿਕਵਾਦ ਦੇ ਇਸ ਵੀਰਾਨ ਸੰਸਾਰ ਮੌਕੇ ਵਿਚ ਮਨੁੱਥ ਸੱਚੇ ਪਾਰ ਮੌਕੇ ਵਿਚ ਇਕ ਸਹਾਰਾ ਛੁੱਡ ਸਕਦਾ ਹੈ।